

ВПЛИВ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ НА РЕАЛІЗАЦІЮ ПРАВА ГРОМАДЯН НА ЗАХИСТ СВОЇХ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ

Із проголошенням України на конституційному рівні правовою державою в суспільній свідомості поступово почали утверджуватись базові конституційно-правові ідеї про людину як найвищу соціальну цінність, про пріоритет її прав та свобод, їх реальне забезпечення й ефективний правовий захист. Однією з визначальних ознак такої держави є високий рівень правової культури всіх суб'єктів конституційно-правових відносин у цілому й кожної особи, зокрема. Об'єднуючи собою духовні й матеріальні здобутки людства в галузі права, сукупність усіх правових цінностей, вироблених і накопичених протягом суспільного і правового розвитку з відповідним станом суспільної правосвідомості, правова культура найбільш чітко віддзеркалює якість правового життя суспільства й виступає гармонійною формою розвитку і збагачення особистості. Правова культура особи, як і культура взагалі, ви-

являється не лише в знаннях, поглядах, переконаннях, а передусім у її конкретних діях. Ось чому, будучи залежною від рівня правосвідомості, вона служить необхідною передумовою як свідомого здійснення особою своїх обов'язків, так і реалізації нею своїх прав і свобод, у тому числі й права на їх захист. Проте, незважаючи на свою актуальність, ця проблема залишається в юридичній науці все ще недостатньо розробленою.

Проблеми впливу правової культури на забезпечення й реалізацію прав особи досліджували у своїх наукових працях М.М. Вопленко, О.Г. Данильян, І.В. Дмитрієнко, В.І. Каминська, М.І. Матузов, Н.М. Оніщенко, О.В. Петришин, А.П. Семітко, І.В. Яковюк [Див.:1-5; 7; 9; 10; 11], та інші вчені.

Однак, детальним її вивченням практично ніхто не займався, внаслідок чого ця проблема все ще залишається достатньо актуальною, особливо

на перехідному етапі розвитку українського суспільства. Більше того, реальний стан правової культури в умовах трансформації правової системи, економічної й політичної нестабільності, конфронтації гілок влади, збільшення соціальної напруги зумовлює необхідність теоретичного переосмислення значення такого впливу на цей процес. Адже, як слушно відмічають Ю.М. Тодика й О.Ю. Тодика на перехідному етапі розвитку держави й суспільства особливо зростає роль правосвідомості і правової культури в забезпеченні існування суспільства в режимі згоди, стабільності конституційного ладу, в реалізації прав людини і громадянина [14, с. 142]. Якщо цього бракує, не може бути й мови про свободу й безпеку особи, її громадянську активність [2, с. 66, 67], в тому числі й про реалізацію конституційного права на захист прав, зважування і врахування при його здійсненні обставин, кожна з яких спонукає до певних дій з відповідними наслідками.

З огляду на актуальність і суттєву практичну значущість цієї проблематики в сучасних умовах вважаємо за доцільне дослідити вплив правової культури на реалізацію особою права на захист своїх конституційних прав. При цьому сутність

цього права можна визначити як передбачену й гарантовану Конституцією та законами України можливість кожної особи використовувати для захисту свого порушеного права власні, дозволені законодавством України примусові дії, або звертатись до компетентних державних органів, громадських організацій, після використання всіх наявних внутрішньо-державних засобів правового захисту – до компетентних міжнародних органів з вимогою змусити зобов'язану особу до правомірної обов'язкової поведінки з метою справедливого поновлення порушеного суб'єктивного права.

Аналіз спеціальної літератури свідчить, що загальна наукова категорія «культура» має досить багато різноманітних визначень, кожне з яких може служити підставою для відповідного вивчення поняття, сутності і змісту культури правової. Це зумовлено складністю і змістовною насиченістю даної категорії. Суттєвою особливістю правової культури є те, що вона становить собою не право або його реалізацію, а цілісний комплекс правових, духовних і матеріальних артефактів, понять і перспектив тієї чи іншої спільності людства, що є результатом нормативної правореалізації різними

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

суб'єктами правосвідомості, тобто реалізації таких норм правової діяльності державних органів і посадових осіб, які висвітлюють цивілізаційні засади загальної парадигми національного права [3, с. 30, 31]. Не вдаючись у подробиці дискусії про поняття «правова культура» взагалі, ми погоджуємося з тими правознавцями, які розглядають його як характеристику якісного стану правового життя суспільства, що характеризується рівнем розвитку правової системи – станом правової свідомості, юридичної науки, системи законодавства, правозастосовної практики, законності і правопорядку, правової освіти, а також ступенем гарантованості основних прав і свобод людини [4, с.246, 247].

Правова культура – явище доволі складне за своєю внутрішньою структурою й багатоманітністю соціальних зв'язків, оскільки на суспільному рівні вона впливає на систему правових цінностей, ідеалів і правових норм, що забезпечують згуртованість, цілісність, взаєморозуміння і взаємоузгодженість правових інститутів, підвищують дієвість усієї правової системи, а на індивідуальному рівні виступає специфічним суб'єктивним чинником, що визначає поведінку учасників правовідносин у про-

цесі реалізації права, в тому числі й конституційного, на захист своїх прав. Її прояв знаходить своє відбиття: (а) у правовій соціалізації члена суспільства, (б) в засвоєнні й використанні ним знань про право на такий захист, (в) у розумінні його значення у житті як суспільства, так і кожної людини, (г) в активній діяльності щодо його здійснення, (д) в існуванні ефективних національних правових засобів і процедур для його реалізації, (е) в гуманістичному, демократичному і справедливому законодавстві у сфері захисту прав людини та (є) в його відповідності загальноновизнаним міжнародним стандартам.

Зазначимо, що більшість учених-правників тісно пов'язують ефективність впливу правової культури на дотримання прав і свобод особи з рівнем її розвитку. Так, В.Я. Тацій, Ю.М. Тодика, О.Г. Данильян та інші, аналізуючи становлення конституціоналізму, вказують, що рівень правової культури населення тісно пов'язаний із забезпеченням прав людини і громадянина [6, с.16, 37]. С.Л. Лисенков, А.М. Колодій, О.Д. Тихомиров, В.С. Ковальський зазначають, що рівень правової культури, досягнутої в суспільстві, значною мірою впливає на ефективність пра-

вового регулювання, на форми й засоби гарантії прав громадян [12, с. 217, 218]. Подібну думку висловлюють і Н.М. Оніщенко [9, с. 169] й Ж.М. Пустовіт, стверджуючи, що ефективність реалізації прав і свобод громадян всеціло залежить від рівня правової культури [10, с. 81]. Зазначені точки зору підтверджують тезу про наявність стійкого, системного, органічного взаємозв'язку рівня правової культури й ефективності, дієвості й гарантованості забезпечення прав і свобод особи. Іншими словами чим вище рівень правової культури, тим ефективніше гарантуються й захищаються права та свободи особи, тим краще реалізуються конституційні права людини.

Питання оцінки рівня правової культури стає надзвичайно витребуваним особливо в період розбудови демократичної правової держави і становлення інститутів громадянського суспільства. Більшість науковців вважають, що він визначається станом взаємозалежних підсистем, які утворюють правову культуру, зокрема, правовою культурою особистості, всього суспільства [4, с. 247], або соціальної групи, і які зумовлюються «різними циклами соціальної активності правосвідомості, що завжди

конкретно-історичні» [5, с. 19], зорієнтовані на певний «цільовий стан», обумовлений соціально-економічним і політичним ладом у суспільстві [11, с. 6].

Таким чином, маючи на даному етапі розвитку відповідну, чітко окреслену правову мету, суспільство вибудовує потрібну правову дійсність і правову культуру, які відповідали б певним критеріям поставленої цілі, зумовленої соціально-економічним і політичним ладом у державі. Невідповідність наявного стану правової культури заданим критеріям поставленої мети вказуватиме на її рівень, який вважатиметься тим нижчим, чим більшим буде таке відхилення. За таких умов і матеріалізовані результати реалізації права на захист своїх прав, матимуть прямо пропорційну невідповідність вищим цілям та ідеалам законного, справедливого й гуманного застосування даного права.

Як свідчить сучасна конституційно-правова практика, сьогодні в Україні спостерігається суттєве зниження, навіть падіння правової культури, деформація правосвідомості, для якої, як зазначають більшість дослідників, характерним є «викривлення уявлень про цінність права» [4, с. 249], «негативне ставлення до права,

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

закону, правових форм організації суспільних відносин» [8, с. 220]. Це, у свою чергу, породжує продукт соціального середовища – правовий нігілізм, який теж має безліч різноманітних форм прояву і сфер поширення. Але, ключовим моментом цього явища є високомірне, зневажливе, поблажливо-скептичне сприйняття права, оцінка його не як базової, основоположної ідеї, а як другорядного явища в загальній шкалі людських цінностей [7, с. 5]. Стаючи на шлях заперечення або несприйняття права, більшість українців у даний час не знають, що таке передбачене Основним Законом України право на захист своїх прав, і не готові користуватись ним. Нерозуміння закріпленого в Основному Законі й у законодавстві країни права на захист своїх прав і механізмів його реалізації зумовлює формування в особи негативного ставлення до цього права, як до такого, яке не здатне, на її думку, захистити порушені права та свободи. У результаті цього в такої особи немає глибокого внутрішнього усвідомлення справедливості, сили й ефективності правових норм, що регламентують їх право на захист.

Разом із тим тенденції суспільного розвитку, соціальні процеси, що відбуваються сьо-

годні в Україні, зумовлюють необхідність визначення причин, що породжують правовий нігілізм, і шляхів його подолання. Поряд з низьким рівнем правової культури й економічними негараздами поява правового нігілізму, на думку більшості дослідників, пояснюється кризовим становищем українського суспільства, політичною нестабільністю, неузгодженістю й невпорядкованістю національного законодавства, його нестабільністю й наявністю суперечностей, ігноруванням правових приписів як вищими посадовими особами держави, так і громадянами. До цього додаються також безпорадність державних органів у вирішенні соціальних проблем, зміна ідеології й духовних цінностей, правова невихованість населення і брак правових знань [13, с. 563]. М.І. Матузов до вказаних причин додає також соціальну напругу, розпад колись єдиного життєвого простору, регіональний сепаратизм, дезінтеграцію, конфронтацію гілок влади, морально-психологічну нерівновагу суспільства [7, с.7].

Як бачимо, причин правового нігілізму є надзвичайно багато. Це явище пронизує фактично всі сфери суспільної життєдіяльності, безпосередньо негативно впливає на вмін-

ня громадян правильно використовувати конституційне право на захист своїх прав, на ефективність усіх форм його реалізації, перешкоджає розкриттю можливостей доцільного й розумного застосування дозволених законом процедур і дій, здійснюваних як самою уповноваженою особою, так і правозастосовними органами в рамках правозахисного процесу й необхідних важелів для поновлення порушеного права.

Для успішного вирішення проблеми подолання зазначеного явища, треба усунути об'єктивні чинники, що сприяють поглибленню правового нігілізму, виправити деформації правосвідомості й підвищити рівень правової культури, подолати кризові явища в економіці країни, ліквідувати недостатність знань про конституційне право на захист своїх прав. Задля цього, вважаємо, доцільно було б розробити й затвердити державну програму із системним комплексом заходів, спрямованих на подолання правового нігілізму й підвищення рівня правової культури. Суттєву увагу в ній слід приділити економічним, ідеологічним і правовим заходам стабілізації суспільства, здійснюваним з метою: (а) досягнення громадянської злаго-

ди; (б) спрямування державної політики на захист прав та інтересів особи; (в) всебічного забезпечення добробуту й соціального захисту громадян; (г) суворого й неухильного дотримання Конституції і законів України всіма державними органами; (д) зміцнення законності, правопорядку й державної дисципліни; (е) роз'яснення ролі конституційного права на захист своїх прав у житті як усього суспільства, так і окремої особи.

Особливе значення має викорінення організованої злочинності, корупції, які суттєво підривають віру громадян у право й закон, у здатність влади навести в країні правопорядок [7, с.38]. Вважаємо, що лише активні дії по усуненню причин, які породжують деформацію правосвідомості, дадуть змогу в сучасних умовах подолати таке явище як правовий нігілізм. Саме системний і комплексний підхід, у першу чергу на рівні держави та її владних структур, діючих відповідно до принципів верховенства права й у правових межах, здатні сформувані всі основні умови необхідні для подолання цього явища.

Одним з важливих складників у діяльності по викоріненню правового нігілізму є правове виховання. Як слушно відмі-

ПРОБЛЕМИ ЗАКОННОСТІ

чається в науковій правовій літературі, всі сучасні цивілізовані держави заклопотані необхідністю створення ефективної системи правового виховання населення країни й використовують найрізноманітніші форми й засоби правовиховної роботи [1, с. 50]. Як вбачається, правове виховання повинно бути зорієнтоване на закріплення позитивного сприйняття як права в цілому, так і права на захист, зокрема, на підвищення рівня його знання й розуміння, усвідомлення окремих правових норм та інститутів, на формування юридичних навичок, виховання почуття справедливості, відповідальності та законності, підвищення соціально-правової активності населення. Це у свою чергу вимагає: (а) розвитку правової пропаганди; (б) вдосконалення юридичної освіти; (в) вирішення проблеми мінімуму правових знань, необхідних громадянам, у тому числі й для доцільного й розумного використання дозволених законом процедур і дій у процесі реалізації права на захист своїх прав; (г) створення умов для позитивної, цілеспрямованої, свідомої, добровільної, творчої й ініціативної діяльності суб'єктів правового спілкування як у цілому, так і у сфері реалізації конституційного права на захист, зокрема.

Мотивом цієї системної діяльності повинно стати глибоке внутрішнє усвідомлення справедливості, сили й ефективності правових норм, що регламентують реалізацію цього важливого конституційного права.

Викладене дозволяє зробити обґрунтований, з нашого погляду, висновок, що високий рівень правосвідомості та правової культури включає в себе насамперед усвідомлення сутності конституційного права на захист своїх прав і розуміння його ролі та значення в житті всього суспільства й кожної особи. Ґрунтовне і глибоке знання змісту й сутності права на захист створює умови для активної соціальної, політичної, правової діяльності й розкриває можливості доцільного й розумного використання дозволених законом процедур і дій, здійснюваних як самою уповноваженою особою, так і правозастосовними органами в рамках правозахисного процесу, спрямованого на поновлення порушеного права. Сама реалізація цього права особою, а тим більше ступінь її активності при його реалізації значною мірою залежать від того, наскільки правильно це право нею усвідомлюється й оцінюється. Тому перш ніж захистити своє конституційне право, особа, во-

лодіючи відповідним рівнем правової культури, зважає і враховує значну кількість обставин, кожна з яких спонукає до певної дії з відповідними наслідками. Уміння правильно використати передбачене Конституцією й законами України право на захист своїх прав, безсумнівно, свідчить про високий рівень правової культури, за якого матеріалізовані результати його реалізації, мають відповідати вищим цілям та ідеалам

законного, справедливого й гуманного застосування даного права. При цьому, чим вищим буде рівень правової культури суспільства й особи, тим вищою буде ефективність усіх форм реалізації конституційного права на захист своїх прав, а значить і правомірнішою буде поведінка, мотивом якої є глибоке внутрішнє усвідомлення справедливості, сили й ефективності правових норм що регламентують право на захист.

Список літератури: 1. *Вопленко Н.Н.* Правосознание и правовая культура: Учеб. пособ. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2000. – 52 с. 2. *Данильян О.Г.* Конституційні засади формування правової культури в сучасній Україні // Теоретичні та практичні проблеми реалізації Конституції України: Тези доп. та наук. повідом. учасників Всеукр. наук.-практ. конф. (29-30 черв. 2006 р.) / За заг. ред. Ю.М. Грошевого, М.І. Панова. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2006. – С. 66, 67. 3. *Дмитрієнко І.В.* Конституційні аспекти формування правової культури в Україні у постперехідний період // Форум права. – 2006. – № 3. – С. 28-32. 4. Загальна теорія держави і права / За ред. *М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина.* – Х.: Право, 2002. – 432 с. 5. *Каминская В.И.* Предмет и методика эмпирических исследований правосознания. – Вопр. борьбы с преступностью. – М.: Юрид. лит., 1976. – № 25 – С. 18-36. 6. Конституційно-правові засади становлення української державності / *В.Я. Тацій, Ю.М. Тодика, О.Г. Данильян* та ін.; За ред. *В.Я. Тація і Ю.М. Тодики* – Х.: Право, 2003. – 328 с. 7. *Матузов Н.И.* Правовой нигилизм и правовой идеализм как две стороны «одной медали» // Правоведение – 1994. – № 2. – С. 3-16. 8. *Оборотов Ю.М., Крестовська Н.М., Крижанівський А.Ф., Матвеева Л.Г.* Теорія держави і права: Державний іспит. – Х.: Одиссей, 2007. – 256 с. 9. *Оніщенко Н.М.* Сприйняття права в умовах демократичного розвитку: проблеми, реалії, перспективи. – К.: ТОВ «Юрид. думка», 2008. – 320 с. 10. *Пустовіт Ж.М.* Актуальні проблеми прав людини і громадянина в Україні: Навч. посіб. – К.: КНТ, 2009. – 232 с. 11. *Семитко А.П.* Правовая культура социалистического общества: Сущность, определение // Правоведение. – 1987. – № 4. – С. 3 – 9. 12. Теорія держави і права: Акад. курс. / За ред. *О.В. Зайчука, Н.М. Оніщенко.* – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 688 с. 13. Теорія держави і права: Підручник / *С.Л. Лисенков, А.М. Колодій, О.Д. Тихомиров, В.С. Ковальський.* – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 448 с. 14. *Тодыка Ю.Н., Тодыка О.Ю.* Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине. – К.: Вид. дім «Ін Юре», 2004. – 368 с.

Надійшла до редакції 21.09.2009 р.